

BİR ARŞİVCİNİN FİLİSTİN NOTLARI

NOTES ON PALESTINE BY AN ARCHIVIST

Ramazan TUĞ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: ramazantug1@yahoo.com

1517-1917 tarihleri arasında yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı idaresi altında kalan Filistin Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere mandasına bırakıldı. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Filistin topraklarını peyderpey işgal etti. Bugün Filistinlilerin çoğu farklı statülerde birbirleriyle olan bağları koparılmış işgal altındaki topraklarda yaşamaktadır. Ölüm kalım mücadelesi veren Filistinlilerin bu çalkantılı coğrafyadaki olağanüstü şartlara rağmen kendi tarihlerine, kültürel miraslarına ve arşivlerine sahip çıkmaları her türlü takdirin fevkindedir.

Filistin'de arşiv çalışanları, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine Osmanlı Türkçesi kursu vermek üzere yaklaşık dokuz ay süreyle Kudüs'te görev yaptım. Görev yerine vardığımda ilk iş olarak, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Filistin koordinatörü ile birlikte Türkiye'nin Doğu Kudüs'te bulunan Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek, sayın büyükelçimiz ile yapacağımız çalışmalar ve düzenleyeceğimiz kursların planlamasını yaptık. Bu arada büyükelçimiz ile yaptığımız görüşme esnasında, Türk Büyükelçiliği'ne gelerek ellerindeki Osmanlıca belgeleri okutmak üzere çok sayıda başvurular yapılmakta olduğunu öğrendim. Hem bu tür başvuruları hem de diğer talepleri karşılamak amacıyla açılacak kursların sadece arşivci ve öğrencilere değil bütün Filistinlilere açık olmasının daha faydalı olacağı sonucuna vardık. Kurs programını büyükelçiliğin internet sayfası ve Filistinlilerin Kudüs'te günlük olarak çıkardıkları "el-Kuds" gazetesıyla duyurduk.

Açılacak kurslardan biri Kudüs'te büyükelçiliğimizin Türkçe kursu verilmek üzere Kültür Merkezi olarak kiraladığı ünlü Osmanlı mimarı Mimar Kemaleddin'in yaptığı Kudüs'ün meşhur Hüseyinî ailesine ait evde yapılacaktır.

Asıl amacı Kudüs Şer'iyye Mahkemesi Arşivi çalışanlarına Osmanlı Türkçesi ve belge tasnifi eğitimi vermek olan ve haftada iki gün dörder saat şeklinde planlanan kursa beklendiği üzere dışardan da ilgi yoğun oldu.

Hatta ev sahibimiz Hüseyinî ailesinin büyüğü ve aynı zamanda Kudüs'ün işgal edilmeden önceki son belediye başkanının torunu olan zat da kursun müdavimlerinden biriydi. Zaman zaman derslerde okunmak üzere elinde bulunan bazı Osmanlıca belgeler de getirmekteydi. Daha sonra aileye ait muhafaza altında olan büyük bir arşivin olduğunu öğrendik. Kursu getirdiği belgeler ise evde kalan ve önemsiz addettikleri çoğu matbu pek cüzi bir kısmıydı. Yaşlı, eski kültür ve Osmanlı istilahlarına olan vukûfiyetiyle de dikkat çeken bu zât diğer öğrencilerin, özellikle de kurs müdavimlerinden olan avukat bir öğrencimizin kendisinden daha çok ve önemli belgeler getirmesi talebini kulak arkası edip bu tür isteklerden rahatsızlık duyduğunu hissettirdi.

Şahısların ellerinde arşiv malzemesi olduğu bilgisi merakımı celbetti. Buraya gelmeden önce bilgisine itibar ettiğim bir akademisyen de Kudüs'te Cemal Paşa'nın bir duvarın içine gömdüğü gizli bir arşivi olduğundan bahsetmişti. Doğrusu ilk duyduğumda bunun bir hayal olabileceğini düşünmüştüm. Ancak orada gördüklerim, böyle bir şeyin imkan dahilinde olabileceği kanaatini uyandırdı. Acaba gerçekten böyle bir arşiv var mıydı? Filistin ve Kudüs işgal altındaydı, işgal ettikleri yerlerin ilk olarak tarihi eserlerini yağmalayan bir zihniyet böyle bir hazineye bigâne kalır mıydı? Filistin halkına hayat hakkı tanımayan İsrail, onların tarihini yaşatır, geçmişine saygı gösterir miydi!

Eğer bu gizli arşiv bilgisi doğruysa, henüz keşfedilmeme ihtimali de vardı. Belki Cemal Paşa hiç

kimsenin aklına gelmeyecek güvenli bir yere saklamıştı. Acaba bu hazine neredeydi, şimdiye kadar keşfedilemediyse ve olduğu yerde duruyorsa, fincancı katırlarını ürkütmeden ve kimseye hissettirmeden bu araştırılmalıydı.

Cemal Paşa'nın gizlediği iddia edilen arşive henüz ulaşmadım ama onu ararken birçok arşiv malzemesi ve bilgisine ulaşma imkânım oldu.

Öğrencilerimden biri evinde, işgalin ilk yıllarında bir okulun yakınındaki çöpten topladığı doksan kadar orijinal Osmanlı belgesi olduğunu söyledi. Önce derslerde okumamız için bir kısmının fotokopilerini getirmeye başladı. Daha sonra belgelerin istifade edilmek üzere arşivde tasnif edilerek muhafaza altına alınması gerektiğine ikna olarak belgelerin tamamını getirdi. Ben de bir tutanakla Filistin arşivine teslim ettim. Belgelerin çoğu içinde vakfiye sureti bulunan önemli konuların ele alındığı Yafa ile Kudüs maarif müdürlükleri arasında yapılan yazışmalara aitti.

Bir taraftan da okunmak üzere nüfus tezkiresi, tapu, koçan, berat ve ferman gibi şahısların elinde bulunan belgeler gelmeye devam ediyordu. Bu kişilerin ellerinde bulunan belgeleri gördükten sonra, Osmanlı Türkçesi'ne olan ilginin sebebinin daha iyi anladım.

Dersler esnasında bugün Filistin'de konuşulan yerel Arapça'da çok sayıda Türkçe kökenli kelimenin kullanılmakta olduğunu gördüm. Bazı kelimelerin yanlış okunması sonucu farklı bir telaffuzla

yanlış olarak yerleştiğine de şahit oldum. Örneğin sadece Türkçe kökenli kelimelerde kullanılan ve "kâf-ı Türki", kâf-ı nûnî" veya "nazal n" dediğimiz kâf harfinin genizden çıkan "n" şeklinde okunduğu yeniçeri kelimesi bu harfi bilmediklerinden dolayı dillerine "yekiçeri" olarak yerleşmişti. Binbaşı ve benzeri kelimeler de bu şekilde telaffuz edilmekteydi. Bu gibi kelimelerin Türkçe olduklarının öğrenilmesi ve Osmanlı Türkçesi'ndeki Arapça kelimelerin çokluğu bu dile olan sevgi ve ilginin artmasına vesile olmuştur.

Filistin'deki Arşivler:

İhyâu't-Turâs

Osmanlı dönemi belgelerine sahip Filistin Arşivi; Filistin Devleti Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı'na bağlı İhyâu't-Turâs ve Buhûsü'l-İslamiyye müessesidir. Kısaca "İhyâutturâs" olarak anılan kurum İsrail işgali altında bulunan Ebu Dis'te bulunmaktadır. Kudüs Üniversitesi kampüsünün de yer aldığı Ebu Dis on yıl öncesine kadar Kudüs'e yürüme mesafesinde iken örülen utanç duvarı sebebiyle Kudüs ile bağı koparılmıştır. Örülen duvarın hemen dibinde kalan arşivin terasından Mescid-i Aksa kolaylıkla görülebilmektedir.

Yetkililerden aldığımız bilgiye göre arşivde iki milyonu Osmanlıca olmak üzere yaklaşık beş milyon civarında belge bulunmaktadır. Toplam yirmi beş kadar personeli ile tasnif çalışmaları devam eden arşiv, zengin sayılabilecek bir kütüphanesi,

Filistin'in yer aldığı Önasya Haritası'ndan bir kesit. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 93638*

TİKA Filistin Koordinatörü, Kültür Müdürü ve Osmanlı Türkçesi Kursiyerleri ile birlikte

dijitalleştirme, restorasyon ve Türkçe bölümleriyle araştırmacılara hizmet vermektedir.

Türkiye, Filistin Arşivi'ne yaptığı teknik desteğin yanı sıra personeline Osmanlıca ve belge tasnifi konusunda eğitim vermek suretiyle de yardımcı olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede bendeniz kurum personelinin beş kişiye haftada üç gün dörder saat Osmanlı Türkçesi kursu verdim. Derslerde Osmanlıca'nın yanı sıra arşivde bulunan arzuhal, tezkire, müzekkere, tahrirat, mazbata, ferman, berat, hüccet, tapu ve nüfus tezkiresi gibi Osmanlı dönemi belge çeşitlerinden örnekler seçerek hattı, dili, lafız ve ıstılahları üzerinde durmaya, özetleme teknikleri ve diğer tasnif aşamalarını anlatmaya çalıştım.

Şer'iyeye Sicili Arşivleri

İşgal altındaki Doğu Kudüs'te Ürdün Hükümeti Kâdi'l-Kudât Müessesesi'ne bağlı Kudüs Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri, Filistin'in en önemli arşivi konumundadır. Arşivde en eskisi 1530 tarihli olmak üzere Osmanlı dönemine ait sayfa sayıları ve ebatları farklı 416 adet sicil defteri mevcuttur. Defterler arasında Osmanlı idaresindeki ilk asra ait az sayıda Türkçe sicil kayıtları da vardır. Genel olarak iyi muhafaza edilen defterlerin bir kısmı okunamayacak kadar çürü-

müştür. Mikrofilmleri ve dijital görüntüleri çekilmiş olan sicillerin bir nüshası Amman'da araştırmacıların hizmetine sunulmuşken, Filistin Arşivi'ne de bir nüsha mikrofilm verilmiştir.

Kadınların sahip olduğu geniş yetkiler dolayısıyla Kudüs'ün idari, sosyal, iktisadî ve kültürel tarihi açısından son derece önemli ve birinci kaynak durumunda olan sicillerin muhafazası da önem arz etmektedir. Türkiye, Kudüs Şer'iyeye Sicili Arşivi'ne de başta teknik altyapı, araç-gereç ve personel eğitimi olmak üzere her türlü desteği sağlamaktadır.

Halil, Nablus ve başka şehirlerde de Filistin Devleti Kâdi'l-Kudât İdaresi'ne bağlı mahkeme sicilleri olduğu hatta Halil'de şahısların elinde siciller bulunduğu bilgisi yetkili ağızlar tarafından dile getirilmektedir.

Halidiye Kütüphanesi:

Kudüs'te Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluk Kültür Bölümü'nde açtığımız Osmanlı Türkçesi'nin ikinci dönem kurslarına katılan Kudüs'ün köklü ailelerinden Halidi ailesi üyesi ve Halidiye Kütüphanesi Vakfı mütevellisi olan öğrencimiz sayesinde kütüphaneyi gezme ve kütüphane hakkında bilgi alma şansını bulduk.

Suud-i Arabistan'ın bir dönemin ünlü petrol bakanı Zeki Yamani'nin başkanlığını yaptığı merkezi Londra'da olan "Muessesetu'l-Furkan li-Turasi'l-İslami" sponsorluğunda katalogu çıkarılan, tamir ve restorasyon ve dijitalleştirilmesi devam eden kütüphane Kudüs'te harem-i şerifin kapılarından biri olan Babu Silsile'de Halidiye Vakfına ait tarihi binasında bulunmaktadır. İçlerinde yaklaşık bin yaşında olan bir nüshanın da bulunduğu 25 ana konu ve 200 başlık altında tasnif edilen 1363 adet yazmanın 1209'u Arapça, 36'sı Türkçe ve 18'i Farsçadır. Kütüphanenin katalogu şahsi kitaplığımda mevcuttur.

Özbekler Tekkesi

Kudüs'te eski şehirde içinde İmam Buhari soyundan gelen bir ailenin yaşadığı tarihi Özbekler Tekkesi'nde de nadir yazmalar, matbu kitaplar ve antika eşya bulunmaktadır. Tekkenin restore edilerek bir kültür merkezi haline getirilmesi, yazma ve değerli eşyaların sağlıklı ve güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi için çalışma yapılmaktadır.

Kudüs'te "beldetü'l-kadime" olarak adlandırılan Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı surlar içinde

kalan şehirde Hint asıllı bir ailenin elinde bulunan Hindiler Tekkesi de halen hayatini sürdürebilen Osmanlı'dan kalma mekânlardan biri.

Kadiri tarikatına mensup olup şu anda Şeyh Abdulkerim Afgani adındaki şeyhi ve iki yüz civarında müridi ile faaliyetteki tek zaviye olan Afgan Zaviyesi de eski şehirde Mescid-i Aksa'ya yakın bir noktada bulunmaktadır.

Dört yüz yıl bir Osmanlı şehri olarak yaşayan Kudüs'te bütün Hıristiyan mezhepler himayesinde oldukları devletlerin desteğiyle kendi ibadet yerleri ve kurumlarına sahip oldukları halde Osmanlı imzası taşıyan çok sayıda cami, mektep, medrese, tekke, zaviye, han, hamam ve benzeri eser ne yazık ki sahipsiz kalmıştır. Bunlardan bazılarının kimliği tamamen değiştirilmiş, bazıları amacı dışında kullanılmakta bazılarının acilen tamire ihtiyaçları var, bazıları tartışmalı vaziyette beklemektedir. Birçok vakıf eseri ile şahıslara ait emlakın mutasarrıf ve maliklerinin tespiti Osmanlı dönemi senet ve tapularının temin ve anlaşılmasına bağlıdır.